

УДК 947.7"653":008+930.1 (477) (05)

Буряк Н. В.

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА КИЇВСЬКОЇ РУСІ НА СТОРІНКАХ ЖУРНАЛУ «КИЇВСЬКА СТАРОВИНА» (історико-археологічний аспект)

Статтю присвячено пам'яті видатного історика і археолога М. Ю. Брайчевського. Розглядаються питання з історіографії досліджень у галузі історії та археології доби Київської Русі, погляди істориків ХІХ ст. з питання про час та місце хрещення князя Володимира.

«Київська Старовина» почала виходити в 1882 р. Це був журнал-щомісячник. Він друкував матеріали з історії, етнографії, археології та філології. Кошти для його видання надали В. В. Тарновський, Е. Кислицький, В. Смиринко, В. Науменко, Ф. Лебединцев, С. Лашкевич. Статті з історії та археології доби Київської Русі тут вміщували В. Антонович, М. Петров, М. Біляшівський, В. Гошкевич, М. Грушевський, І. Каманін та ін. Журнал виходив до 1907 р.

Безперечно, одним з найважливіших культурних явищ в історії зазначеного періоду було прийняття християнства князем Володимиром та хрещення Русі. І, ясна річ, журнал «Київська Старовина» не міг обійти цю подію, адже у 1888 р. виповнювалося 900 років з часу хрещення Русі. На порозі святкування знаменної дати в часописі з'явилося декілька статей, присвячених цьому питанню загалом і князю Володимирі зокрема.

Одна з них належала І. А. Лінниченкові [4] і висвітлювала тогочасний стан питання про обставини хрещення Русі. Ця робота була, по суті, компіляцією праць Карамзіна, Соловйова, Голубинського, Малишевського, барона Розена, Василівського, Успенського. І. А. Лінниченко зробив оцінку думок цих авторів, але свого погляду на питання про час і місце хрещення Русі не висловлював. Однак ця робота дала найповніше уявлення про порушене питання.

Інша робота, присвячена питанню місця й часу хрещення князя Володимира та киян, належала перу В. Завітневича [4]. На відміну від попередньої статті вона просякнута глибокою вірою автора в непогрішимість власної думки. В. Завітневич прийняв

за аксіому такі джерела, як «Похвала» Іакова Мніха та «Повість минулих літ». Він не зробив власних висновків, повністю поклавшись на ці твори. Інші джерела В. Завітневич підігнав під них, тому наукову цінність ця праця має незначну.

Дві статті, що полемізують одна з одною - це «Варяги у початковій історії християнства в Києві» І. Малишевського та «Русь і Візантія в Х ст.» Ф. Успенського. Їхнім опонентом виступив П. Голубовський. І. Малишевський висунув гіпотезу про центральну роль варягів у прийнятті та утвердженні християнства в Київській Русі [3], вважаючи, що варяги були єдиними, завдяки чим зусиллям Володимир схилився до християнства.

П. Голубовський був згодний з тим, що на Русі були варяги-християни. Але водночас, на його думку, християнами були й «лучшие киевские люди» (купці, старійшини, дружинники), що й допомогло Володимирі відносно легко запровадити християнство. П. Голубовський вважав, що говорити про варягів як про головних носіїв та розповсюджувачів християнства на Русі немає підстав [3].

Ф. Успенський взагалі ставив під сумнів факт закликання варягів на Русь. Він вважав Візантію вихователькою та просвітителькою європейських народів, яка дала Русі християнство.

П. Голубовський заперечував цю думку, стверджуючи, що Візантія дала Русі християнство, щоб отримати від неї допомогу, оскільки цар Василій перебував на той момент у скрутному становищі. П. Голубовський був згодний з Ф. Успенським у тому, що вивчення історії Візантії має велике значення для російської науки.

У 1888 р. вийшов «Володимирський збірник на честь дев'ятсотріччя хрещення Росії». Він складався з праць І. Малишевського, М. Петрова, Певницького та В. Завітневича. Власне, І. Малишевському належать дві статті: «Сказання про відвідини руської землі св. апостолом Андрієм» та «Промова, висловлена на урочистому зібранні київської духовної академії 14 липня 1888 р. з нагоди дев'ятсотріччя з часу хрещення Русі». У першій своїй праці автор дійшов висновку, що на Русі легенда про св. апостола Андрія виникла поступово з двох джерел: південного - грецького та північного - варязького [1]. У «Промові» І. Малишевський наголошує на великому значенні прийняття нашими предками християнства. З питання про фактори, що підготували на Русі цю подію, автор дотримується думки, висловленої ним раніше в праці «Варяги в початковій історії християнства в Києві» [1].

М. Петров вмістив у збірнику дві свої статті: «Стародавні зображення св. Володимира» та «Вшанування пам'яті св. Володимира на півдні Росії і зокрема в Києві». На думку М. Петрова, зображення св. рівноапостольного князя Володимира з'явилося під сильним болгаро-візантійським впливом, що виявився в монетних зображеннях цього князя; національні ж руські риси зафіксовані вперше на фресці Успенського собору у Володимирі на Клязьмі, в мініатюрах XIV-XV ст. та настінному зображенні в новгородській Феодорівській церкві XV ст. [1]. У наступній статті автор говорить про вияви вшанування св. Володимира на півдні Росії різним чином та в різних літературних творах [1].

Стаття В. Завітневича «Володимир Св. як політичний діяч» являє собою зразок гіпотетичності, поспішних висновків та вільного оперування джерелами, а часто й незнання цих джерел. Автор продовжує вважати «Похвалу» Іакова Мніха та «Повість минулих літ» істиною в останній інстанції, а свої попередні статті - зразком непогрішимості, що й дає йому привід найчастіше посилається на них. При цьому Завітневич користується працями інших істориків, забуваючи вказати назви та авторів [1].

Досить цікавими є дописи безіменних авторів про три церкви, що знаходилися в Києві, які прийнято відносити до часів князя Володимира. Перший - це допис про церкву Св. Василя, яка стояла між Михайлівським монастирем та Андріївською церквою [6]. Її поставив тут Володимир після прийняття християнства в 988 р. Споруда була дерев'яною. На її місці вел. кн. київським Святославом Всеволодовичем було збудовано невелику кам'яну церкву, яку 1 січня 1184 р. освятив митрополит київський Никифор. Переживши татарський погром Києва та його запустіння протягом XV-XVI ст., церква у 1638 р. за королівською грамотою перейшла у відання Києво-Братського монастиря і була перейменована у Трьохсвятительську. 17 серпня 1654 р. вона згоріла і була відбудована як хлібний амбар для

київського гарнізону московських військ. У 1691 р. церква перейшла під патронат київського митрополита Варлаама Ясинського, який поновив її і започаткував при ній чоловічий монастир. У 1787 р. Трьохсвятительський монастир був ліквідований, а церква стала парафіяльною. У 1887 р. її поновили зсередини та ззовні з улаштуванням у ній системи опалення, а в 1888 р. за постановою консисторії, з утвердження митрополита київського Платона, церкві повернули стару назву, а добудований до неї митрополитом В. Ясинським приділ Нерукотворного образу був перейменований на ім'я св. Ольги.

Другий допис присвячений історії Десятинної церкви [2]. Її будівництво було завершено в 996 р. Назву церква отримала від того, що на її утримання була покладена десятина від доходів князя. У 1011 р. в ній була похована дружина Володимира візантійська царівна Анна, а в 1015 р. - сам Володимир. У 1017 р. в Києві сталася велика пожежа, під час якої було пошкоджено й Десятинну церкву. Ярослав Мудрий її поновив, і в 1039 р. її було вдруге освячено митрополитом Феопемптом.

У 1171 та 1203 рр. церкву розграбували під час князівських міжусобиць. У 1240 р. вона була зруйнована під час навали Батия. Вцілів лише південно-західний кут. У 1635 р. до нього турботами київського митрополита П. Могили прибудували вівтарну та північну стіни, попереду був влаштований дерев'яний приділ. При зачистці руїн знайдені два мармурові саркофаги, які були визнані гробницями Володимира та Анни. З першого саркофага П. Могилою були взяті голова та кисть правої руки. Голова спочатку знаходилася в Преображенській церкві (Спас-на-Берестові), а потім її перенесли до великої лаврської церкви. Кисть правої руки була покладена в Софійському соборі. Саркофаги знову закопали.

У 1820 р. до Києва приїхав відставний поручик А. С. Анненков. Думаючи знайти в руїнах Десятинної церкви скарби, він запропонував збудувати нову церкву на свій кошт, якщо йому дозволять дослідити залишки стародавньої будівлі. Були відкриті стародавній фундамент, залишки фрескового живопису, уламки капітелей, карнизів та мармурових колон. Знову були відкопані саркофаги Володимира та Анни. Згідно зі своєю обіцянкою, Анненков розпочав будівництво нової церкви. План був складений архітектором Стасовим. За наполяганням інших архітекторів стародавні стіни було знесено, і, таким чином, від церкви, поставленої кн. Володимиром, зовсім нічого не лишилося.

Церква Спаса-на-Берестові знаходилася біля економічних врат Києво-Печерської лаври, в куті кріпосного валу [5]. Вона стає відомою з кінця XI ст. у літописних згадках під 1072, 1138, 1157, 1172, 1185 та 1230 рр. У ній були поховані представники роду Володимира Мономаха. Митрополит П. Могила приписував створення церкви кн. Володимиром.

Але оскільки вона стає відомою значно пізніше, це не може бути правдою. До початку XVII ст. від стародавньої церкви лишилися тільки руїни. Вціліла лише західна частина з двома приділами по боках: у південному були сходи, що йшли навколо кам'яного стовпа і вели до вежі, у північному - хрестильня, або ризниця. Основа стовпа, навколо якого йшли сходи, вціліла під підлогою. Митрополит П. Могила до вцілілої західної частини прибудував із стародавньої цегли три вітари із склепінням та середній вітар в ім'я Преображення Господнього, розписав грецьким живописом, поновив й уцілілі фрески в коробовому склепінні стародавньої частини. Бічні вітари П. Могила присвятив св. Космі та Даміану (південний) та св. Володимирі (північний). У 1814 р. до Спаської церкви добудували кам'яну

дзвіницю. У 1863-1865 рр. новим настоятелем були проведені реставраційні роботи, в ході яких були зроблені нові дубові двері в усі приділи, влаштований новий однарусний іконостас, викладена нова підлога в середній частині Преображенської церкви і були відновлені стародавні фрески. Під час укладання підлоги було знайдено декілька поховань XVII-XVIII ст.

Таким чином, у 80-ті рр. XIX ст. була проведена велика робота з відновлення історико-культурних цінностей доби Київської Русі. Широко висвітлювалися проблеми вірогідності письмових джерел. Завдяки дослідженням істориків XIX ст. до нас дійшли відомості про втрачені на теперішній час архітектурні пам'ятки. XIX ст. виявилось плодючою нивою для історико-археологічних досліджень узагалі та Київської Русі зокрема.

1. Владимирский сборник въ память девятистолетия крещения Россіи. Кісьв, 1888 // Кієвская Старина, т. XXVII, № 12.- К., 1889. - С. 646-654.
2. Десятинная церковь // Кієвская Старина, т. XXII, № 7-9.- К., 1888. - С. 3-8.
3. *Ив. Малышевски*. Варяги въ начальной исторіи христіанства въ Кієвс. Кісьв, 1887 года; *Ф. Успенскій*. Русь и Византія въ X веке. Речь, произнесенная 11-го мая 1888 года въ торжественном собраніи Одесскаго Славянскаго Благотворительнаго Общества въ память 900-лѣтняго юбилея крещения Руси. Одесса, 1888 года // Кієвская Старина, т. XXIII, № 12.- К., 1888. - С. 29-36.
4. *И. А. Линниченко*. Современное состояние вопроса объ обстоятельствах крещения Руси (Отгискъ изъ «Трудовъ Кієвской дух. Академіи», декабрь 1886 г.); *Завитневичъ*. О месте и времени крещения Св. Владиміра и годе крещения Кієвлянь. Кієвь, 1888 года // Кієвская Старина, т. XX, № 1-3.- К., 1888.-С. 51-63.
5. Спась-на-Брестове // Кієвская Старина, т. XXII, № 7-9.- К., 1888. - С. 8-11.
6. Церковь св. Василия // Кієвская Старина, т. XXII, № 7-9.- К., 1888. - С. 1-2.

N. V. Buryak

THE CULTURAL HERITAGE OF KYIV RUS ON THE PAGES OF THE JOURNAL «KYIVSKA STAROVYNA» (historical and archaeological aspect)

This article is dedicated to the question of historiography of historical and archaeological researches of the Kyiv Rus' period. Viewpoints of historians of the 19th century on the questions about the time and place of christening of Prince Volodymyr are considered in the paper.